

1984-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen volt német lektor, majd 1985-től haláláig Pécssett tanított, előbb a Janus Pannonius Tudományegyetemen, majd jogutódján, a Pécsi Tudományegyetemen. Közben 1992-ben egy tanévet töltött a Komi Köztársaságban, ahol német és magyar nyelvet oktatott a sziktivkari egyetemen. A határon túli magyar felsőoktatásban is részt vállalt, 2007 és 2013 között ingázó oktatóként tanított az eszéki Strossmayer Egyetem Magyar Tanszékén.

Többször járt tanulmányúton a Szovjetunióban. 1991-ben két hónapot töltött Udmurtiában (Izsevszkben), 1992-ben egy évet Komiföldön (Sziktivkarban), 1993-ban egy hónapot Tomszkban. 2005-ben a hakaszoknál, 2008-ban a baskiroknál járt.

Fő érdeklődési területe a permi nyelvek fonológiája és a Volga-vidék areális kapcsolatai voltak.

Kiválóan beszélt komi és udmurt nyelven is, s legtöbb publikációja is ebből a témakörből való.

Munkásságának jelentős részét képezték fordításai, több nyelvészeti és irodalmi könyvet (RÉDEI KÁROLY: *Syrjänische Chrestomathie mit Grammatik und Glossar*. Wien, 1978; KERESZTES LÁSZLÓ: *Geschichte des mordvinischen Konsonantismus I–II*. Szeged, 1986, 1987; BEREZKI GÁBOR: *Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I–II*. Szeged, 1992, 1994; DOMOKOS PÉTER: *Handbuch der uralischen Literaturen*. Szeged, 1982) és könyvrészletet fordított németre, de rendszeresen fordított nyelvészeti szakfolyóiratokba is.

FANCSALY ÉVA

Kelemen Ivett: Pluratívák az északi számi (lapp) nyelvben

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 381 o.

KELEMEN IVETT könyvének témája különösen a finnugrisztikában számít újdonságnak, mivel plurale tantumokkal kapcsolatos kutatások finnugor nyelvekben eddig alig-alig folytak: ezidáig csak néhány rövid(ebb) tanulmány látott napvilágot elsősorban a magyar, a finn, az észt és a mordvin PT-kről (pl. KELEMEN 2008, 2011a, 2011b, 2012, MATICSÁK 2004, H. VARGA 2012, 2013), de monografikus jellegű, összefoglaló, szintetizáló munka mindössze egyetlen született RUNE INGÓnak köszönhetően a finn PT-ről (INGO 1978/1997).

Hogy a PT-kutatás a finnugrisztikában „mostohagyermek”-nek számít (szemben az indoeurópai nyelvekkel, amelyekben ez a téma régóta fontos és izgalmas kutatási terület), egyrészt azzal magyarázható, hogy a PT-k száma a finnugor nyelvekben általában csekély, a teljes szókincsnek csak töredékét alkotják, másrészt a PT-vel jelzett szemantikai mezők nem töltenek be jelentős szerepet a nyelvhasználatban, és legtöbbször meglehetősen ritkán is fordulnak elő.

A téma (a PT-k definiálása, létrejöttük feltételezhető okainak kutatása, a számi PT-k összegyűjtése, morfológiai, szintaktikai, szemantikai vizsgálatuk, rendszerezésük, valamint szótárba való rendezésük) alkalmas tudományos vizsgálatra, s ezt a szerző mind az elméleti alapvetést, mind az alkalmazott módszereket tekintve igyekezett meggyőzően elvégezni. Örömmel állítom, hogy hiánypótló munka született a finnugrisztikában, amely az elméleti alapvetés mellett rendszeresített adattárat is magában foglal.

Egészeiben véve elmondható, hogy KELEMEN IVETT alaposágra törő módon igyekszik feltárni a PT-jelenséget. A kutatás elsősorban leíró jellegű, a jelenség alaktani, jelentéstani és funkcionális vonatkozásaival is foglalkozik, teret szentel bizonyos kontrasztív egybevetéseknek is (elsősorban a szemantikai csoportok vizsgálatakor), és – véleményem szerint igen helyesen – a szükséges mértékben nyelvtörténeti kérdésekkel is foglalkozik.

A munka hátterét, alapját egyrészt gazdag szakirodalom, másrészt nagy anyagon alapuló önálló elemzés adja. Ezt egy harmadik forrástípus egészíti ki: a szerzőnek a finn nyelv oktatásában szerzett saját tapasztalata. Ennek birtokában válnak igazán meggyőzővé KELEMEN IVETTnek a finn nyelvben található PT-k oktatásával kapcsolatos megállapításai. A vizsgálatba bevont adatokat (összesen 1036 PT-t) különféle északi számi szótárakból gyűjtötte össze. A szerző többször is hangsúlyozza, hogy könyvében nem a valós nyelvhasználatot, hanem a szótárak szóállományát vizsgálja, tehát az általa gyűjtött korpusz alapján nem vonhatunk le általános következtetéseket az adott nyelvi jelenség tényleges használatára vagy gyakoriságára vonatkozóan.

A szerző a szakirodalomban eddig megszokott *plurale / pluralia tantum* terminus helyett / mellett új terminust, a finn és a számi szakirodalomban már meghonosodott *pluratívát* (finn *pluratiivi*, lapp *pluratiiva*) vezeti be, mert nagyon zavarja a 'csak többes' latin megnevezés, a „tantum” által jelölt kizárólagosságot túlságosan merevnek érzi. Elismerem, ehhez a jelenséghez a klasszikus (vagy valódi) PT-ken túl jóval több nyelvi adat sorolható, pl. olyanok is, amelyek teljes számparadigmával rendelkeznek, csak hogy az egyes és többes számú jelentések elkülönülnek egymástól. Ilyen pl. a lapp *gor'ri* 'kerék', ahol a logikus többes (*gor'rit* 'kerekek') jelentése mellett számolhatunk pluratív jelentéssel is (*gor'rit* 'kocsi'). A magyarban ilyen pl. a *választás*, amelynek logikus többes jelentése mellett ('válogatások') szintén van pluratív jelentése ('vezető testületnek szavazással történő megválasztása') (vö. még *emlős*, *havas*, *iker*, *filharmónikus* stb.).

Nem tudom, mennyire szerencsés és mennyire indokolt az új terminus bevezetése, különösen manapság, amikor minden tudományterületen egyre sürgetőbb feladattá válik a terminológiai egységesítés (a sokféleség összehangolása) és a terminusok stabilizálása. A nemzetközi nyelvészeti szakirodalomban régóta meghonosodott latin *plurale / pluralia tantum* a tanulmányban vizsgált jelenség megnevezésére – véleményem szerint – továbbra is tökéletesen alkalmasnak tű-

nik. Abban természetesen egyetértek a szerzővel, hogy a nyelvészeti terminológiai szótárak, tudománytörténeti áttekintések plurale tantumokra vonatkozó meglehetősen rövid és sokszor semmitmondó definícióit – a jelenség összetettsége miatt – szükséges újragondolni, differenciált(abb)an kezelni, tágabb és szűkebb értelmű jelentéseket kialakítani (ezt a szerző egyébként meg is teszi), de mindez talán mégsem teszi indokolttá az új terminus bevezetését. Még egyszer hangsúlyozom, hogy a szakember feladata mindenekelőtt a pontos, részletes definíció megadása (és nem új terminusok kitalálása). Dicsérendő mindazonáltal, hogy a terminushasználat általában következetes: a vizsgált jelenséget kizárólag a számi anyagban jelöli ezzel a terminussal.

A könyv felépítése, szerkezete áttekinthető és logikus. A fejezetekre alapvetően a hármass felosztás jellemző: KELEMEN IVETT külön taglalja az indoeurópai és a finnugor nyelvekben folytatott kutatásokat, a vizsgált jelenséget először az indoeurópai, majd a finnugor (nem számi) nyelvekben, végül pedig az északi számiban mutatja be. Ez a hármass tagolás dicséretes: az adatok ilyenén szétválasztása – a PT-k eltérő jellege miatt – indokoltnak tűnik.

A „Bevezetés”-t követő 2. fejezetben („A téma klutatásának története”, 11–22) tudománytörténeti áttekintést kapunk a PT-kutatás történetéről.

A 3. fejezetben („A plurale tantum elméleti megközelítései”, 23–52) a hiányos paradigmájú lexémákkal kapcsolatos legfontosabb elméleti fejtegetéseket olvashatjuk. Külön fejezetben (3.1.) kapunk ismertetést a PT-k korábbi definícióiról és a KELEMEN által bevezetett új terminus értelmezéséről. Nagyon izgalmasnak találom a 3.2. pontban felvetett témát: a számhasználat kérdéseinek taglalását a különböző nyelvekben. Arról olvashatunk fejtegetéseket, hogy hagyományosan a főnevek két típusa különíthető el egymástól: (1) a megszámlálható (számszerű) főnevek (*count nouns*), melyek mind egyes, mind többes számú alakokkal rendelkeznek és (2) a megszámlálhatatlan (nem számszerű) főnevek (*mass nouns*) csoportja, amelyek általában nem rendelkeznek szám-distinkcióval: vagy csak egyes számúak (singulare tantumok), pl. ma. *sár, homok, tej*; ang. *wheat* ’búza’, *air* ’levegő’, *health* ’egészség’, vagy csak többes számúak (plurale tantumok) lehetnek, pl. m. *javak, történetek, léptek, mézeshetek*; an. *oats* ’zab’, *measles* ’kanyaró’, *trousers* ’nadrág’. Számuk, szerepük nyelvenként változó; ez pedig elsősorban az adott nyelvet beszélők eltérő megfigyelésével, a szóalkotásban és a nyelvhasználatban tükröződő eltérő (egységes vagy kevésbé egységes) konceptualizációval magyarázható. KELEMEN – WIERZBICKA alapján – az angol egyes számú *mouth* ’száj’ szó jelentését veti össze a plurale tantumként számon tartott lengyel *usta* ’száj’ jelentésével azért, hogy rámutathasson, hogyan tükröződik vissza a jelentésbeli különbség, az eltérő konceptualizáció a kérdéses szavak grammatikai tulajdonságaiban (39).

KELEMEN IVETT vizsgálódásai azt mutatják, hogy a szabályosnak tekintett formától (a normától) eltérő hiányos paradigmájú alakok nem egyformán sza-

bálytalanok (tehát vannak jobb és kevésbé jó *singulare* és *plurale tantumok*): a kevésbé szabálytalan alakok a teljes paradigmával rendelkező, szabályosnak tekinthető (prototipikus, centrális) egyedekhez közelebb, a rendhagyó, kivételes formák azoktól távolabb, a periférián helyezkednek el. A szerző a 3.5. fejezetben felvillantja a funkcionális-kognitív nyelvelmélet prototípus-elméletének alkalmazhatóságát a hiányos paradigmával rendelkező lexémák leírásában és definiálásában, hiszen a különböző mértékben szabálytalan formákra vonatkozóan is fel lehet állítani egy dinamikus kontinuumot. A több-kevesebb szabálytalanságot mutató szóalakok egy képzeletbeli skálán helyezkednek el, melynek középpontjában a produktív mintát adó, teljes számparadigmával rendelkező (szabályos) formák, a két végen pedig a kivételesnek, rendhagyónak számító *singulare* és *plurale tantum* alakok kapnak helyet, köztük pedig a kisebb-nagyobb mértékben szabálytalan formák (amelyekben különböző mértékben vannak jelen a szabálytalanság jegyei) foglalnak helyet. Érdeemes lenne ebben a keretben tovább folytatni a vizsgálódásokat, és a „teljes paradigma – hiányos paradigma” képzeletbeli skálán újabb fokozatokat is elkülöníteni egymástól.

A finnugor nyelvek számhasználatáról szóló 4. fejezetben („Nyelvspecifikus számhasználat a finnugor nyelvekben”, 53–68) a szerző a nyelvspecifikus sajátosságokat emeli ki. Érdekes például a magyar nyelvnek az az ősi sajátossága, hogy benne az egyes szám ~ többes szám szembenállás nem mindig valósul meg élesen: bizonyos esetekben jelöletlen (azaz formailag egyes számú) alak jelentkezik olyankor is, amikor a többség mozzanata kétségtelen, s amikor számos más nyelv – pl. az indoeurópai nyelvek jó része – kötelező jelleggel többes számot használ. Az ilyen egyes számú alakok voltaképpen összefoglaló értelműek, a többségre azonban többnyire nem utal külön grammatikai eszköz (a többesjel). Az uráli nyelvek morfoszintaktikai kérdéseit taglaló munkák a jelöletlen (\emptyset számmel ellátott) egyes számú alakok többes számú – határozatlan mennyiséget vagy azonosíthatatlan számú egyedet megnevező – funkciójára általában a „*numerus absolutus*”, „*numerus indefinitus*” terminussal szoktak utalni. RAVILA állapította meg elsőként, hogy az egyes szám *numerus absolutus* funkcióban már az alapnyelvben létezett, ahogyan a legtöbb uráli nyelvben is (RAVILA 1935: 49, 1941: 2–3). Később FOKOS-FUCHS (1962) jellemezte behatóbban a *numerus absolutus* jelölést. Ebből a tanulmányból nyilvánvalónak tűnik, hogy a *numerus absolutus* nem számot, nem explicit mennyiséget jelöl, nem is konkrét egyedre vagy fajára utal, sokkal inkább funkcióként értelmezendő.

Az 5. fejezetben („A *plurale tantumok* szintaktikai vizsgálata”, 69–76) DENNICA PENEVA (2005, 2007) írásai alapján összefoglalást kapunk a finn, észt és a magyar nyelvek predikatív és attributív szerkezeteiben előforduló kongruencia-típusokról.

A 6. fejezetben („A *plurale tantumok* morfoszemantikai vizsgálata a finnugor nyelvekben”, 77–86) a szerző a PT-k morfoszemantikai vizsgálatát végzi el. El-

sősorban RUNE INGO csoportosítását veszi figyelembe (1. valódi vagy klasszikus PT-k, 2. az egyes és a többes számú alakok jelentése eltérő, 3. fakultatív többes számú alakok, 4. gyűjtőfogalmak, 5. adverbializálódott főnevek). INGO finn adatait észt és mordvin példákkal is kiegészíti (PALO 1999 és MATICSÁK 2004 alapján), azt igazolandó, hogy INGO kategóriái nem nyelvspecifikusak, általában jól alkalmazhatók bármilyen nyelv PT-inek leírására. A vizsgálatok eredményeit jól áttekinthető táblázatban foglalja össze (86). Az északi lapp PT-eket tanulmányozva INGO rendszerét újabb csoportokkal egészíti ki. A lapp PT-k morfoszemantikai csoportjainak elnevezésére Saas terminusait vezeti be (valódi PT → abszolút PT, az egyes és többes számú alakok jelentése eltérő → részleges PT, gyűjtőfogalom → potenciális PT), megítélés szerint indokolatlanul.

A lapp PT-k jellegzetes csoportjaként megnevezett korrelatív szerkezeteket (= két személyt / emberek csoportját jelentő kifejezéseket) a 7. fejezetben („A korrelatív szerkezetek az északi számiban”) elemzi részletesen és mintaszerűen (87–96).

A 8. fejezetben („A plurale tantumok szemantikai vizsgálata”, 97–158) a PT-k szemantikai csoportjait igyekszik összegyűjteni, először az indoeurópai, majd a finnugor nyelvek példaanyaga alapján. A PT-k jelentésmezeje a legtöbb nyelvben hasonló: jól körülhatárolható szemantikai csoportokba sorolhatók. A létrehozott szemantikai csoportokból (orosz, görög, lengyel, német, észt, mordvin, finn, magyar) megalkotja a PT-k prototipikus szemantikai csoportjait. Az összefoglaló táblázatból (156–157) jól leolvashatók a legtöbb nyelvben megtalálható kategóriák (anyagnevek; ünnepek, rendezvények; emberek, rokoni kapcsolatok; betegségek; földrajzi nevek; két részből álló entitások, eszközök, szerszámok, tárgyak stb.). A lapp nyelv PT-inek szemantikai csoportjai részben elkülönülnek ezektől a kategóriáktól. A szerző 26 differenciált szemantikai csoportokat alakít ki. Bizonyos esetekben rövid értelmezéseket, magyarázatokat is fűz a szóalakokhoz, igazolandó, hogy a PT-k vizsgálata nemcsak nyelvészeti, hanem kultúrtörténeti, néprajzi szempontból is érdekes tényekkel szolgál(hat) (pl. *agy* 122, finn *hää* ’esküvő’ 123, *húsvét* 124).

A munka talán legkülönlegesebb, egyszersmind legértékesebb része, „Az északi számi pluratív alakjainak szótára” a 9. fejezetben (159–363) kapott helyet. Újszerűsége vitathatatlan, hiszen eddig egyetlen nyelv PT-i sem lettek szótárba szerkesztve. A szerző a rendelkezésére álló összes (hat nyomtatott északi lapp) szótár adatait dolgozta fel ebben a fejezetben. Minden szótári szó többféle (szerkezeti, fajta szerinti és szemantikai) besorolást is kapott. A szócikkek végén lévő kereszthivatkozások nagyon praktikusak, ugyanis lehetővé teszik a hasonló szerkezetű szavak együttes vizsgálatát is.

KELEMEN IVETT könyvének nyelvezete megfelel az értekezés műfaji elvárásainak. A bibliográfia gazdag (több, mint 150 tételt tartalmaz), igényesen lett

összeválogatva. A tipográfiai egységességre törekvés általában jellemzi a fejezeteket.

Összegezve az eddig leírtakat: KELEMEN IVETT óriási anyagot dolgozott fel könyvében, amelyet a finnugor nyelvtudomány szempontjából értékes és érdekes munkának tartok. A PT-szótár minden bizonnyal hasznos segédeszközük, kézikönyvük lesz a hiányos paradigmájú főnevekkel foglalkozó kutatóknak.

Irodalom

- FOKOS-FUCHS, D. R. (1962), Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altäischen Sprachverwandtschaft. Ural-Altäische Bibliothek XI. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- INGO, RUNE (1978), Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Åbo Akademi, Turku.
- INGO, RUNE (1997), Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus II. Ruumiinosia ja vaatteita tarkoittavat sanat. Vaasan yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Vaasa.
- KELEMEN IVETT (2008), Plurale tantumok az észki lappban. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 35–48.
- KELEMEN, IVETT (2011a), Examination of number-problems in the North-Saami (with special regard to pluralia tantum). CSÚCS, SÁNDOR – FALK, NÓRA – TÓTH, VIKTÓRIA – ZAICZ, GÁBOR (red.), *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba 9–14. VIII. 2010. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica. Piliscsaba. 208–214.
- KELEMEN IVETT (2011b), Pluratívák szintaktikai és szemantikai vizsgálata az észki lappban. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 89–98.
- KELEMEN IVETT (2012), Pluratívák szintaktikai és szemantikai vizsgálata az észki lapp Máté evangéliumban. *Folia Uralica Debreceniensia* 19: 83–100.
- MATICSÁK SÁNDOR (2004), A plurale tantum a mordvinban. In: CSEPREGI MÁRTA – VÁRADY ESZTER (szerk.), *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 264–276.
- PENEVA, DENNICA (2005), Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtkben és a lappban III. (Értelmezőjelzős és predikatív szerkezetek.) *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 87–102.
- PENEVA, DENNICA (2007), Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtkben és a lappban III. (Attributív szerkezetek.) *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 87–101.
- RAVILA, PAAVO (1935), Die Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachfamilie. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 23: 20–65.
- RAVILA, PAAVO (1941), Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 27: 1–136.
- H. VARGA MÁRTA (2012), A magyar szókészlet hiányos paradigmájú főnevei. A plurale tantumok. *Magyar Nyelvőr* 136: 88–96.

H. VARGA MÁRTA (2013), *Plurale tantumok a magyarban*. In: IMRE ATTILA (szerk.), *Párbeszéd kultúrája Gdańsktól Oszakáig*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár. 136–148.

H. VARGA MÁRTA

Maticsák Sándor:
Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer
18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2016. 368 o.

MATICSÁK SÁNDOR műve Bevezetésében (5–10) a munkát céljaként azt jelöli meg, hogy G. F. MÜLLER és J. E. FISCHER 1759 és 1791 között megjelent három szójegyzékének mordvin anyagát kívánja megvizsgálni. A két említett német tudósnak áttekinti itthoni és külföldi tudománytörténeti elterjedtségét. Különösen a finn tudósok írnak viszonylag kiegyensúlyozottan róluk, így M. Korhonen és G. J. STIPA is. A magyar nyelvészek – ZSIRAI, GULYA, HAJDÚ, BEREZKI – általában csak Fischer tevékenységét értékelik. Azt azért hozzátehetjük, hogy a DOMOKOS PÉTER szerkesztette Életrajzi lexikonban (Budapest 1990. 363) G. F. MÜLLER életműve csak „technikai okok és egyéb gátló tényezők miatt” maradt ki. Mivel MÜLLER és FISCHER szójegyzékeinek mordvin anyaga napjainkig feldolgozatlan volt, ezekről a szolistákról, többek között etimológiai jellemzőikről, nyelvjárási hovatartozásukról stb. elemzések nem születhettek. A könyv egyes fejezetei ezekre a kérdésekre keresnek választ.

1. Pétervártól a Bering-szorosig (11–24). Ez a rész Oroszország terjeszkedéséről és a különféle szibériai expedíciókról (D. G. MESSERSCHMIDT útjáról, a két ún. szibériai expedícióról) számol be. A második szibériai expedíciónak Maticsák felsorolja a részlegeit: a Dvina–Ob, az Ob–Jenyiszej, a Léna–Jenyiszej, a Léna–Kolima, a kamsatkai, a Japán partjainak feltérképezésére alakult, a Verhnyeudinszki–Ohotszki és az ún. akadémiai részleg. 1733-ban felállítottak egy akadémiai kutatócsoportot a szibériai természet részletes leírására és az ottani archívumok tanulmányozására. Az akadémiai csoport egyik vezetőjévé G. F. MÜLLER német történészt nevezték ki, aki korábban is Szibériával, többek között a szamojédokkal és a kalmükökkel foglalkozott. 1733 és 1743 között MÜLLER rendkívül nagy – főként nyelvészeti és néprajzi – munkát végzett. Háromféle módon szerezte anyagát: 1. minden szibériai városban lemásolta a levéltári anyagokat, 2. élőnyelvi és 3. régészeti kutatásokat is végzett. Az expedíció kezdetén, 1733-ban Kazanyban a helyi lakosságtól – összesen nyolc nyelven – több mint 300 szavas jegyzéket állított össze (ennek a kéziratnak mordvin anyagát a 4. fejezet tartalmazza). A gyengélkedő (majd betegsége miatt hazatért) MÜLLERT